

RECENSIES

positie nauwelijks te versterken. Pas ten tijde van Thorbecke verbeterde hun situatie enigszins. In een wat lang en daardoor niet altijd even boeiend betoog wordt het streven van de katholieken weergegeven. Bovendien vind ik het jammer dat een aantal aspecten niet erg duidelijk wordt. Bijvoorbeeld of de hele katholieke bevolkingsgroep erbij betrokken was, en wel zodanig dat ouders hun kinderen van school thuis hielden. Bijvoorbeeld ook waarom katholieke onderwijzers wat betreft hun bekwaamheid zo moeilijk met hun protestantse collega's konden concurreren.

De ontwikkeling van het lager onderwijs wordt zoals gezegd door Boekholt met name vanuit organisatorisch, bestuurlijk oogpunt bekeken. Dat levert een goed gedocumenteerd, gedetailleerd, nogal zakelijk betoog op, waarvan de uitvoerigheid de leesbaarheid niet altijd ten goede komt. Dat schrijver zich niet wilde wagen aan het belichten van de interne situatie neemt mijns inziens niet weg, dat hij toch oog had kunnen hebben voor gegevens die wat meer vertellen over de positie van onderwijzers, ouders en kinderen, met andere woorden gegevens die informatie verschaffen over die groepen, die in eerste instantie bij de school betrokken waren. De kaft van het boek laat een klastafereeltje zien: een groepje kinderen, een onderwijzer die wat op het bord schrijft. De argeloze lezer die denkt daarover wat meer te weten te komen, zal teleurgesteld worden.

Els Muijlaert

Michel Theys, *La population de Diest pendant les deux premiers tiers du XIXe siècle* (Historische uitgaven Pro Civitate, L; Brussel: Gemeentekrediet, 1977, 166 blz., waarvan 21 tabellen, 9 figuren en 2 bijlagen, 300 BF, samenvatting in het Nederlands).

In dit werk schetst de auteur de demografische evolutie van de Brabantse stad Diest (België) vanaf het ontstaan van de burgerlijke stand in 1796 tot de algemene volkstelling van 1866.

In het eerste hoofdstuk worden de bronnen kritisch besproken. Op de eerste plaats zijn dat de registers van de burgerlijke stand, waarvan de betrouwbaarheid wordt getoetst aan de hand van de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters van de drie Diestse parochies. Voorbehoud wordt gemaakt voor de volledigheid en juistheid van de burgerlijke stand tot 1817. Vervolgens komen de volkstellingen aan bod van 1796, 1810 en 1833 en de bevolkingsregisters van 1846 (aangelegd na de telling van 1846 en aangevuld tot 1866) en die van 1866 (aangelegd na de telling van 1866).

In het tweede hoofdstuk 'Bevolking en bewoning' wordt eerst het absolute bevolkingsgetal onder de loep genomen. Het stijgt van 5.368 in 1784 tot iets boven de 7.000 in 1829-30. Vervolgens blijft de Diestse bevolking tot 1866 praktisch stationair, terwijl in dezelfde periode de Belgische bevolking met bijna 20% toenam. Het garnizoen van Diest, dat 7 à 8% van de bevolking uitmaakte, wordt buiten beschouwing gelaten. De samenstelling van de bevolking inzake leeftijd en geslacht wordt weergegeven in tabellen en piramiden voor 1796, 1810, 1833, 1846 en 1866. Voor dezelfde jaren wordt in nieuwe tabellen en piramiden het onderscheid gemaakt tussen autochtonen en immigranten (waaronder alle niet in Diest geboren personen worden verstaan). Ter vergelijking wordt de bevolkingspiramide van gans het land voor 1866 en de bevolkingspiramide van Diest voor 1961 weergegeven. Bijzonderheden over woning, openbare gezondheid en pauperisme worden ontleend aan de algemene tellingen van 1846, 1856 en 1866, aan de *Jaarlijkse verslagen van het college van burgemeester en schepenen* en aan G. Jacquemyns, *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)* (Brussel, 1929). Een tabel met de socio-professionele samenstelling

van de actieve bevolking wordt opgesteld aan de hand van de volkstellingen van 1796, 1810 en 1833 en van de bevolkingsregisters van 1846 en 1866. De relatieve waarde van deze tabel wordt door de auteur zelf beklemtoond onder andere door een vergelijking tussen de socio-professionele gegevens van de bevolkingsregisters en die van de nijverheidstelling van 1846. Als laatste onderwerp in dit hoofdstuk behandelt de auteur het schoolbezoek en het analfabetisme.

Het derde hoofdstuk wordt gewijd aan geboorten, huwelijken en overlijdens. Het aantal geboorten stijgt vanaf 1816 tot 1842, daalt lichtjes tot 1859 en stagneert tot 1866. Het geboortecijfer in vergelijking met het aantal vrouwen van 15 tot 44 jaar vermindert van 13,72% in 1810 tot 12,91% in 1866. Het aantal overlijdens daalt in de Hollandse periode, gaat omhoog in de laatste jaren 1820 en eerste jaren 1830 en blijft vervolgens op dat peil tot 1866. Gedurende de crisissterfte in de jaren 1860 overtreft het sterfecijfer tijdelijk het geboortecijfer. Het aantal huwelijken stijgt tot 1840, daalt vervolgens lichtjes tot 1860 en vertoont daarna opnieuw neiging tot stijgen. Seizoenschommelingen in geboorten, huwelijken en overlijdens worden in tabellen en grafieken vastgelegd. Slechts 3 vondelingen werden er geregistreerd (1808, 1809 en 1813). De onwettige geboorten, respectievelijk 14,8% en 15,4% in Franse en Hollandse tijd, dalen tot 10,8% in de periode 1830-66.

In het vierde hoofdstuk worden de migratorische bewegingen nagegaan. De geografische oorsprong van de Diestse bevolking wordt statisch bestudeerd aan de hand van de tellingen en de bevolkingsregisters van 1796, 1810, 1833, 1846 en 1866. Naast de globale cijfers worden de immigranten opgedeeld volgens geslacht: er is een vrouwelijk overwicht; volgens leeftijd: 50% is van 15 tot 29 jaar oud; volgens afstand: 60% komt uit een straal van 20 km rond Diest en volgens beroep: de grootste groep van de mannelijke inwijkelingen vindt werk in nijverheid en ambachten en van de vrouwelijke als dienstbode. De balans emigratie-immigratie opgemaakt aan de hand van de cijfers vermeld vanaf 1848 tot 1866 in de *Jaarlijkse verslagen van het college van burgemeester en schepenen*, is negatief: meer personen weken uit dan in. In een laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de geografische herkomst van de echtgenoten.

Het vijfde hoofdstuk wordt gewijd aan nuptialiteit en familiegrootheid. De voornaamste feiten zijn: de leeftijd waarop men huwt is relatief laat, namelijk ± 30 jaar, maar vertoont de neiging om te vervroegen. Het aantal huwelijken tussen ongetrouwen bedraagt 80%. Definitief celibaat - de algemene regel legt dit vast op 50 jaar - bedraagt 16,4% voor mannen en 26,7% voor vrouwen. Voorhuwelijks zwangerschappen dalen van 21,41% in 1817-26 tot 20,03% in 1857-66. Het gemiddeld aantal kinderen per familie neemt lichtjes toe van 2,16 in 1796 tot 2,43 in 1846 en 2,39 in 1866.

In het zesde en laatste hoofdstuk wordt de sterfte behandeld. Het algemeen peil is 29‰. Maar er zijn pieken in bepaalde noodsituaties zoals bijvoorbeeld de landbouwcrisis in 1813-14, de cholera in 1832 en 1849, de aardappelcrisis en graanmisoogsten in 1846 en volgende jaren. In 1839, 1846, 1859 en 1865 valt een grote kindersterfte op. Ouderensterfte na 70 jaar daalt van 31,9% in 1817-26 tot 26,9% in 1857-66. De gemiddelde leeftijd bij overlijden schommelt voor de periode 1802-66 tussen 37,6 en 31 jaar. Het gemiddelde aantal doodgeborenen voor de periode 1817-66 is 4,93‰

In het besluit onderstreept de auteur het zeer trage ritme van het merendeel der onderzochte fenomenen. Hij spreekt van immobilisme. In bijlage worden 2 tabellen gegeven: 1° Het aantal geboorten, huwelijken en overlijdens te Diest volgens de burgerlijke stand van 1802 tot 1876; 2° Een alfabetische lijst van de geboorteplaatsen van de inwijkelingen voor 1796, 1810, 1833, 1846 en 1866.

De studie van M. Theys bevat heel wat feiten, minder verklaringen. Dat zou ook maar

RECENSIES

kunnen, wanneer het onderzoek zou worden uitgebreid in tijd én in ruimte. Zulk een opdracht is echter voor één vorser te zwaar. Daarvoor is er een groep nodig of tenminste een instantie die individuen zou kunnen laten werken volgens een vooropgesteld plan, zodat achteraf hun resultaten aanvullend en vergelijkbaar zouden zijn. Spijtig gaat men nog onvoldoende op die wijze tewerk en geven beperkte onderzoekingen - zoals het werk over Diest - die toch veel arbeid hebben gevegd, slechts een matig rendement. In het raam van de prijs voor geschiedenis 1975 heeft het geschiedeniscomité van het Gemeentekrediet van België de studie van M. Theys bekroond met publikatie.

J. Bekers

H. A. Hofman, *Ledeboerianen en Kruisgezinden. Een kerkhistorische studie over het ontstaan van de gereformeerde gemeenten (1834-1927)* (Utrecht: De Banier, 1977, 298 blz.).

Wie de gereformeerden van het bevindelijke type wil leren kennen uit boeken, zal meestal de hulp inroepen van Anne van der Meiden. Diens *Zwarte-kousen kerken*, in de vierde druk omgedoopt tot het gelukkiger *Welzalgig is het volk*, heeft met distantie, doch niet zonder invoelende sympathie, een beeld geschetst van geest en leven in piëtistisch-gereformeerde kring. Van der Meiden geeft een goed gelijkend portret, maar één onderdeel is toch minder bevredigend, namelijk de behandeling van het historische. Daarom was er zeker plaats voor een nieuwe aanpak vanuit de geschiedenis, en dat is de leemte die Hofman probeert op te vullen. Zijn veld van onderzoek is kleiner dan dat van Van der Meiden, want het bevindelijk leven wordt in vele kerkgenootschappen aangetroffen. Hofman beperkt zich tot één variant, zij het een zeer belangrijke, die van de gereformeerde gemeenten. In kort bestek geeft hij eerst weer hoe dit kerkverband ontstaan is uit het samenvloeien van twee uit de afscheiding van 1834 voortgekomen stromingen, de Ledeboerianen en de kruisgemeenten. In het tweede stuk volgt dan een beschrijving van het geestelijk en maatschappelijk leven in deze kerken tot 1927. Hofman noemt Van der Meiden in zijn literatuurlijst, maar gaat nergens met hem in discussie, en daarom weet ik niet of hij de volgende conclusie voor zijn rekening zou nemen. Doch ik meen dat beider beeld ongeveer overeenkomt: een klein groepje van onopvallende en eenvoudig levende mensen, geïsoleerd van cultuur en maatschappij. Hun kerkgemeenschap kenmerkte zich zeker in vroeger tijden door een lage organisatiegraad en een zeer bescheiden intellectueel niveau, zodat de leidersfiguren - in de regel predikanten - een sterke persoonlijke uitstraling kenden, die gemakkelijk tot nieuwe scheuringen leidde.

Het boek is bedoeld als gedenkschrift bij het jubileum van de gereformeerde gemeenten. Het is dus wel in de eerste plaats bestemd voor de geloofsgenoten, die het verleden van hun kerk kunnen begrijpen vanuit hun eigen op die geschiedenis geënte dagelijkse ervaring, en voor wie een half woord genoeg is om een wereld van associaties op te roepen. Een lezer buiten die kring heeft het wat moeilijker: hij zal wel eens heen lezen over passages die zwaarder geladen zijn dan hij als outsider vermoedt. Daar staat het grote voordeel tegenover, dat deze beschrijving een zelfbeeld is, dat ons doet zien hoe de bevindelijke gereformeerden zichzelf beschouwd willen hebben. Een goed voorbeeld: de prediking van Ledeboerianen en kruisdominees was christocentrisch, zegt Hofman (177). Mij zou die term niet licht invallen, als ik deze preektrant in één woord moest karakteriseren. Hofmans typering is daarom waardevol, want ze stelt centraal wat de buitenstaander juist gemakkelijk over het hoofd ziet. Begrijpen doe ik het toch niet helemaal. Hofman noemt Ledeboers preken 'gemoedsuitstortingen'. Hij sprak wat de Geest hem ingaf, en hield soms plotseling